

Jani Anna

Wilhelm Dilthey: történetiség, individualitás, hermeneutika¹

Kulcsszavak: *Wilhelm Dilthey, Manfred Riedel, Jean Grondin, Georg Misch, a megértés struktúrája, történetiség, individualitás, hermeneutika, fenomenológia*

Jean Grondin a *Heideggers und Gadamers Konzeption der hermeneutischen Wende der Philosophie – Ein Vergleich mit Blick auf Dilthey* című írását azzal a kérdésfelvetéssel indítja, hogy lehet-e egyáltalán a hermeneutika közös fogalmáról, egy egységes hermeneutikai fordulatról beszélni: „Van egyáltalán a hermeneutikának (a hermeneutikai fordulatnak) közös fogalma Diltheynél, Heideggernél, Gadamernél és Ricoeur-nél?”² Grondin értelmezése szerint a fordulat minden egyes szerzőnél önállóan ment végbe, önálló hermeneutika-értelmezésekről, a hermeneutikai módszer megvalósításáról van szó, akkor is, ha a diltheyi hagyomány a többi szerzőnél is nyomon követhető. Maga Gadamer is a *Die Hermeneutik und die Dilthey-Schule*³ című 1991-es tanulmányában azt a kérdést vizsgálja, hogy a Dilthey-iskola ma is eleven tradíciója, amely ezen a szerzőn keresztül a neokantiánus tradícióhoz és a husserli fenomenológiához is kötődik, milyen kapcsolatban áll a mai hermeneutikával. A kérdésfeltevés alapját a Dilthey-hagyatékot gondozó Frithjof Rodi *Die Erkenntnis des Erkannten. Zur Hermeneutik des 19. und 20. Jahrhunderts* című munkája képezi,

1 A dolgozat az MTA–ELTE Hermeneutika Kutatócsoport keretében az MTA TKI támogatásával készült.

2 Grondin, Jean: Heideggers und Gadamers Konzeption der hermeneutischen Wende der Philosophie – Ein Vergleich mit Blick auf Dilthey. In: Kühnberger – Rodi (Hrsg): *Dilthey und die Hermeneutische Wende in der Philosophie*, 2008, 109–119.

3 Gadamer, Hans-Georg: Die Hermeneutik und die Dilthey-Schule. In: uő: *Hermeneutik im Rückblick*, GW 10. 1995, 185–205.

amely Heidegger Dilthey-recepciója szerint vizsgálja a 20. századi hermeneutikának Dilthey filozófiai hermeneutikájához való viszonyát. A hermeneutikai tradíció 20. századi fejlődésében Gadamer nagy jelentőséget tulajdonít Georg Mischnek, aki a harmincas években írt *Lebensphilosophie und Phänomenologie* című könyvében a hermeneutikai problémát helyezve a középpontba, mind a husserli, mind a heideggeri fenomenológiával szemben elhatárolja a diltheyi gondolkodást.⁴ Gadamer értelmezése szerint Misch „Diltheyt éppen Dilthey irányában gondolta tovább, azaz a költészet és életfilozófia egymáshoz való viszonyában”.⁵ Dilthey „köztes pozíciójának” megdőlése tehát éppen Misch interpretációjának köszönhető, aki Dilthey ismeretelméletében szintén az élethez közeli elméletet, egy teoretikus elmélet megdőlését látta. Diltheynek a 20. századi hermeneutikához való viszonyát feltárva azonban kérdésessé válik a számunkra, hogy az életre irányuló filozófiai megértés ezen öröksége egyáltalán fellelhető-e, és ha igen, akkor pontosan mi-
ben lelhető fel a heideggeri hermeneutikában. Gadamer Rodival alkotott ellenvetése szerint éppenséggel nem Heidegger, hanem Dilthey felől olvasva kellene a heideggeri hermeneutika diltheyi örökségét újraértelmeznünk. „Amikor Rodinak ezeket a fejtegetéseit olvasom, akkor a Heidegger-kép és a hermeneutika-felfogás, amely ebből következik, Dilthey és Misch helytelenül lerövidítve látszik. Aki Diltheyt továbbgondolja, annak meg kellene próbálnia a *Lét és időt* is továbbgondolni, és a fiatalabbak ezt ma határozottan könnyebben megtehetnék, mint Misch tette. Időközben régen nyilvánvalóvá vált Heidegger továbbfejlődése (mint ahogyan a sajátomé is). Úgyhogy nem lehet már csak a *Lét és idő*ről szó.”⁶ Gadamer értelmezése szerint, a filozófiai megértést tematizáló gondolati művek és a bennük fellelhető gondolati struktúra között a hermeneutikai azonosságot a minden tapasztalatot megalapozó életvilágbeli keret alkotja, amelyhez a romantika filozófiai öröksége

4 Misch, Georg: *Lebensphilosophie und Phänomenologie. Eine Auseinandersetzung der Diltheyschen Richtung mit Heidegger und Husserl.* Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1931.

5 Gadamer (1995), 189.

6 Gadamer (1995), 193. , 8. láb.

éppúgy, mint az újkori tudományok eredetként „és még elleplezett jövőként hozzátartoznak”.⁷

A jelen tanulmányomban azt a kérdést szeretném körüljárni, hogy a történetiség, individualitás és hermeneutika fogalmai milyen összefüggéseket mutatnak Dilthey filozófiai rendszerében, hogyha azt nem két korszak, historizmus és német idealizmus, illetve a 20. századi hermeneutika közötti átmenetként, a „filozófia hermeneutikai fordulataként” értelmezzük, hanem abban a szűkös értelemben, amelyben Dilthey figyelme a szellemtudományokat megalapozó alaptudomány módszertani megvalósítására irányult. Ennek a kiindulópontnak a megválasztását alátámasztja számunkra az a gadameri tézis, amely a hermeneutikai filozófiát nem neokantiánus, kantiánus gyökerekre vezeti vissza, hanem a megértés és magyarázat fogalmai nyomán a fenomenológiai módszerrel helyezi párhuzamba. Ugyanakkor a diltheyi értelemben vett hermeneutikai módszer mégiscsak azokban az ismeretelméleti gyökerekben eredeztethető, amelyek azt egy neokantiánus, szűkebb értelemben véve kanti hagyományhoz kapcsolják.⁸ A kérdésem tehát a következő: mennyiben válik lehetővé számunkra egy hermeneutikai megközelítés által a diltheyi rendszer önmagában vett vizsgálata, hogyha azt nem az átmenet fogalmában realizálva, kezdeti vagy végpontként, a 20. századi neokantiánus gondolkodás és a fenomenológia kiegészítőjeként tematizáljuk?

A megértés struktúrája

Dilthey már a *Bevezetés a szellemtudományokba* című megalapozó munkájában rögzíti, hogy a szellemtudományok módszertanára egyfajta körköröség jellemző, amely a szellemtudományok alapjául szolgáló élet és az egyes individuumok folytonosan kibontakozó élete között írható le. A diltheyi „körköröséggel” összefüggésben a „Zirkelhaftigkeit” kifejezést Manfred Riedel használja arra vonatkozóan, hogy a megértés egyfelől az egyes individuumok

7 Gadamer (1995), 202.

8 Gadamer, Hans-Georg: Kant und die hermeneutische Wendung, In: uő: *Neuere Philosophie I.* GW 3, 1999, 213–223.

életösszefüggéseire vonatkozik, másfelől a szellemtudományok módszertanának objektív kritériumaira. Ehhez kapcsolódóan Dilthey *A történelmi világ felépítésében* a szellemtudományok három különböző feladatát tűzi ki: 1. A szellemtudományok általános logikai struktúrájának a kiépítését; 2. az egyes területek alapján a szellemi világ szerkezetének a tisztázását; és összegzésül azt a szempontot, hogy 3. ezek a teljesítmények a megismerés szempontjából milyen értékkel rendelkeznek.⁹ Így tehát a kör egyik fókuszpontja az individuumok saját életére irányuló megértési horizontja, míg a másik fókuszpontot a történelmi világ megértésére irányuló mozzanat alkotja. Mint ahogyan az *A szellemi világban* jól látható, a kettő közötti összefüggést maguk az individuumok alkotják, akiknek azonban a véges élménystruktúrája csak részben lehet egy fennálló rendszer alkotóeleme. Dilthey kiindulópontja előfeltételezi a szellemtudományokat mint olyan önálló entitásokat, amelyek nem helyeződnek bele egy időrendi horizontba, szemben az individuumokkal, amelyek csak egy adott kor vonatkozásában értelmeződnek. *A Bevezetés a szellemtudományokba* elején Dilthey a szellemtudományok örök voltára vonatkozóan a következőket írja: „Ezek a rendszerek fennmaradnak, miközben maguk az egyes individuumok megjelennek az élet színterén, és onnét ismét lelépnek. Mert mindegyik a személy egy meghatározott, módozatokban visszatérő alkotórészén alapul.”¹⁰ Az élet, amely egyfelől a szellemtudományok megvalósulásának szintereként írható le, másfelől a társadalom mozgásainak összefüggéseit az egyes individuum saját magában éli meg, nem írható le az egységes fenomenológiai tapasztalatban, hanem abban a folyamatban, amely átélés és értelmezés (*Erleben-Erlebnis* és *Verstehen*) között húzódik. Az individuumnak ez a kettős szerepe mint a szociális valóság integrálódó eleme és mint ezen valóság tudományának elméleti

9 Vö. Dilthey, Wilhelm: *Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften*. Bernhard Groethuysen (szerk.) GSch VII., Vandenhoeck & Ruprecht, 1927, 144.

10 Dilthey: *Einleitung in die Geisteswissenschaften. Versuch einer Grundlegung für das Studium der Gesellschaft und der Geschichte*. Bernhard Groethuysen (Hrsg.), GSch I., Vandenhoeck & Ruprecht, 1923, 50.

szubjektuma, az individuum társadalomhoz való viszonyában kettős alapot feltételez.¹¹ Egyfelől rendelkezésünkre állnak a szel- lemtudományok mint olyan önálló entitások, amelyek meghatá- rozott törvényszerűségnek engedelmességgel egyetlen rendszerbe sorolhatóak, másfelől ez a leíró ábrázolás nem függetleníthető az egyes emberekre vonatkozó pszichológiai tényektől. A társadalmi élet rendszerbeli fogalmainak megéléséhez a kiindulópontot az egyes individuumok életbősége nyújtja, amely a társadalom alkotó- részeként a tudományok első csoportja.¹² A kultúra és a társadalmi élet fogalmainak alapját Dilthey az egyes individuumok életteljes- ségében (*Lebensreichtum*) látja, amely mégis egyfajta homogenitást, az individuumok és a társadalom közötti kölcsönhatást állapít meg. „Ezek a rendszerek megmaradnak, miközben maguk az egyes in- dividuumok az élet színterén jelennek meg, és arról ismét lelépnek. Mert mindegyik a személy egy meghatározott, változataiban visz- szatérő alkotórészén alapul. A vallás, a művészet, a jog múlthatatlan- nok, miközben az individuumok, amelyben élnek, változnak. [...] Ezek az egyes rendszerek a társadalom életének összefüggésében, csak a vizsgálódások összefüggésében találhatóak meg, amelynek kiindulópontjánál éppen vagyunk. Eközben azokat szemléletileg lehetséges objektív tényeknek tekintjük. [...] Van a rendszer fej- lődésének egy olyan stádiuma, amelyben az elméleti átgondolás a gyakorlati hatástól és képzéstől még nem vált le.”¹³

A diltheyi „körkörség” problematikáját tehát a szellem-tudo- mányok módszertanának két gyújtópontja adja: az egyes individuu- mok világból szerzett empirikus élménye és az ebből adódó, világra irányuló megértés, továbbá a társadalom egészére, az egyes rendsze- rek összefüggésére irányuló megértés. „Objektív tekintetben a tár- sadalomban az individuumok nem csak a tevékenységeiket illetően vonatkoznak egymásra, vagy nem csak lényegük erkölcsi mélységé- ben magukban nyugvó egyedeket találunk, hanem ez a társadalom összhangot képez a közösség és a képzés viszonyaival, amelyekbe

11 Vö. Lessing, Hans Ulrich: *Wilhelm Diltheys, Einleitung in die Geisteswissenschaften*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2001, 110.

12 Dilthey, Wilhelm: *Einleitung in die Geisteswissenschaften*, GSch I. 1923, 49.

13 Dilthey (1923), 50., 60.

az individuumok akarata beleilleszkedik, mintegy bekapcsolódik.”¹⁴ A vizsgálódás kiindulópontja a *Szellemtudományok*ban a természettudományos módszerek a szellemtudományokkal való egybevetése, amely az empirikus tényfeltárásában a természet kauzalitására támaszkodik, szemben a szellemtudományokkal, amelyek az individuum pszichofizikai állapotát veszik alapul a történeti-társadalmi valóság számára.¹⁵ Dilthey értelmezése szerint csakis ezek az emberekről, történelemről, társadalomról alkotott tudományok képezik azt a valóságot, amelyet meg akarunk ragadni. „Mivel ezt a valóságot ‚eleven egészként’ akarjuk megismerni, ahogy Dilthey írja – ‚feltartóztathatatlanul törekedni fogunk a szellemtudományok végső és legáltalánosabb problémái felé’. És a szellemtudományok végső problémája úgy hangzik: ‚Van-e a történelmi-társadalmi valóság egészére vonatkozó megismerés?’”¹⁶ A megértés körköröségének két pólusát meghatározza Diltheynek az a megállapítása, amely nem a történelemkutatás szorgalmazásában látja a történeti világ módszertanának lényegét: nem egy végső soron egypólusú megértési folyamatról van szó, ahol az egyes individuumok megértéssel irányulnának a történelem tárgyára, hanem éppen hogy elvetve ezt a dogmatikus felfogást, társadalom és társadalomra irányuló megértés együttmozgásáról van szó: „A történelmi-társadalmi valóság egészének megismerése, amelyre a szellemtudományok legáltalánosabb és végső problémájaként törekszünk, fokozatosan valósul meg az igazságok ismeretelméleti önmegértésén (*Selbstbesinnung*) alapuló összefüggésben, amelynél a társadalmi valóság egyes elméletei az emberi elméletekre épülnek, ezek azonban az igaz előrehaladó történelemtudományban nyernek alkalmazást, hogy a tényszerűből, az individuumok kölcsönhatásával együtt járó történeti valóságból minél többet világossá tegyenek. Az igazságok ezen összefüggésében ismerhető fel az önmegértés által a tény, törvény és szabály megnevezés.”¹⁷

14 Dilthey (1923), 65.

15 Vö. Dilthey: II. Die Geisteswissenschaften ein selbstständiges Ganzes neben den Naturwissenschaften, 1923, 4–14.

16 Lessing (2001), 140.

17 Dilthey (1923), 95.

A vizsgálódás lényegi problémáját Dilthey maga is abban a mód-szertani kettősségben látja, amely az emberi társadalom egysége, és az egységet képező individuumok sokfélesége között húzódik: „Az emberi társadalom analizéséhez adódik maga az ember eleven egységként, és ennek az életegységnek a széttagolódása képezi fundamentális problémáját. [...] Az analizis egyrészt az individuumokat mint szubjektumokat érinti, másrészt a predikatív megállapításokat, amelyeknek általánosoknak kell lenniük. Ezért az, amit a végső tartalmaz, mint az individuumok között és mögött lévő lényegiség jelenik meg, és mint olyan, a jog, vallás, művészet fogalmaiban szubsztancializálódik. A természetes gondolkodásnak ezt a finom és elkerülhetetlen tévedését először az ismeretelmélet oldja fel teljesen.”¹⁸ A társadalmi jelenségek állandó és ismétlődő voltát s az emberi individuum véges egzisztenciáját Dilthey az *élet* fogalmában határozza meg, amely egyfelől az individuumok egyedi életvonatkozásaira, másfelől arra a strukturális szemléletre vonatkozik, amelyben a történetiség megértésének folyamata kibontakozik. A történelem és a történelmi élet ezzel egy szabályszerű kettősségben mozog az élet objektívációi és kifejeződési és az értelem strukturális formái között, azaz a pszichikai összefüggések és azok praktikus céljai és értékei között.¹⁹ A pszichológiai és történelmi, individuális és közösségi összefüggések horizontális felszíne az ember történelmi életének tere, amely folytonos összefüggésben áll az önmaga, az önértelmezés vertikális horizontjával. A két pólus látszólag egymástól független mozgása, az élet két külön színtere az individuum belső világában és az életre vonatkozó értékek és célok objektíválódása Dilthey értelmezésében az individuumok világból eredő élményei alapján válnak mégis egyetlen megértési mozzanattá. Az élmény nem egy tetszőleges pszichikai vagy akár esztétikai esemény, hanem kezdettől fogva transzcendentális, a tapasztalat

18 Dilthey (1923), 375, 382.

19 Cacciatore, Giuseppe: Die Geschichte zwischen Leben und Struktur. Die Zweideutigkeit der Sprache der Geschichte bei Dilthey, In: Gudrun Kühne-Bertram – Frithjof Rodi (Hrsg.): *Dilthey und die hermeneutische Wende. Wirkungsgeschichtliche Aspekte seines Werkes*. Vandenhoeck & Ruprecht, 2008, 119.

teljes szélességét megalkotó fogalom, amely „szilárd pontként” teszi lehetővé a megértéshez való hozzáférést.²⁰ A külvilág realitásának élménye ennél fogva nem marad meg az érzéki tapasztalatnak a külvilágra vonatkozó tudati azonosításában, hanem a külvilágra vonatkozó tapasztalat egyben az öntudat (*Selbstbewusstsein*) tapasztalata is. „Világ nélkül nem lenne öntudatunk, és e nélkül az öntudat nélkül nem lenne világ a számunkra. Ami az érintkezésnek ebben az aktusában úgyszólván végbe megy, az az élet – nem egy elméleti folyamat, hanem az, amit az élmény kifejezésben megjelölünk, nyomás és ellennyomás, a dolgokkal szembeni pozíció, amelyek maguk pozíciók, életerő bennünk, és körülöttünk.”²¹ Az élmény transzcendentális volta Dilthey értelmezése szerint a történeti tudatot éppen attól a metafizikai dogmatizmustól teszi szabaddá, amely a tudatot a történelem objektivitásának megismerési lehetőségébe helyezi. *A történeti világ felépítésében* Dilthey a *Bevezetést* a „történeti ész kritikájának”²² tekinti, ahol a kritika az emberi cselekvés által létrejött társadalom és történelem felismerésére irányul, másrészt arra a tiszta észre, amelynek a metafizika rendszerében történeti valósága van.²³

A történeti megértés feltétele

A metafizikai dogmatizmus elutasítása, amelynek az átlépésével a történeti megértés egyáltalán végbemehet olyan megértésként, amelyben a tudat tapasztalata a történeti megértés legfőbb alapja, megtalálható már Dilthey *Bevezetés* című munkájában is. Itt Dilthey a történelemtapasztalat metafizikai dogmatizmusát a külvilág tudományainak módszertanával azonosítja, amelyben az individuum tudományhoz való szubjektív viszonya nem mérvadó a tudomány állásához képest. „Nos hát, a megismerési törvények álláspontja a szellemtudományokhoz alapvetően más, mint a külvilág

20 Riedel, Manfred: Eilneitung zu W. Dilthey, *Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften*. Frankfurt a. Main, Suhrkamp 1970, 38.

21 Dilthey: *Breslauer Ansammlung*, 188., Idézve: Riedel (1970), 45.

22 Dilthey (1970), 139.

23 Dilthey (1970), 25.

tudományaihoz: ez az egész valóságnak a metafizikai összefüggés alá történő alárendelését is lehetetlenné teszi. Az, amiben benne vagyok, a saját állapotomként nem úgy relatív, mint egy külső tárgy. A külső tárgy igazsága a kép realitással való megegyezéseként nem áll fenn, mert ez a realitás semmilyen tudatban nem adott, tehát megvonja magát az összehasonlítástól. Hogy a tárgy hogyan néz ki akkor, amikor senki nem veszi fel a tudatába, nem tudhatja senki. Ezzel szemben az, amit átélek a tudat tényeként, azért van jelen a számomra, mert én magam benne vagyok: a tudat ténye tehát nem más mint az, amiben benne vagyok.”²⁴ *A történeti világ felépítése a szellemtudományokban* továbbviszi azt a módszertani kérdésfeltevést, amely a megismerés individuumát a megismerés tárgyával, azaz a külvilággal összhangba hozza. Míg a *Bevezetés a szellemtudományok rendszerének kiépítésével* foglalkozik a historizmussal szemben, és a megismerés és lelkület (*Gemüt*) fogalmaiban állapítja meg az egyes individuum és a történeti élet közötti összefüggést, addig *A történeti világ felépítésében* Dilthey ennek a két pólusnak az apróbb rétegeit bontja fel az élmény, megértés, kifejezés fogalmai nyomán. „Így tehát a metafizika pályájának végpontján összetalálkozik az ismeretelmélettel, amely magát a megértő szubjektumot teszi a tárggyává. A világ szubjektumban való alkalmazása ebben a modern rendszerben éppen a metafizika eutanáziája.”²⁵ A probléma megoldását Dilthey a történelemtudomány dogmatizmustól való feloldásában látja.

Manfred Riedel Diltheynek abban a gondolati lépésében, amelyben a megértő szubjektum megértési mozzanatai az élmény, megértés és kifejezés lépéseiben rögzülnek, a szellemtudományok és az emberi megértés módszertanának arra a paradoxonára mutat rá, amely éppen az emberi megértés végességében határozza meg a szellemtudományok általános és örök módszertanát. Riedel értelmezése szerint a diltheyi filozófia nagysága éppen abban lelhető fel, hogy az értelem fogalmának kanti időtlenségével és változatlanságával szemben az értelmet az emberi megismerés változhatóságával és időbeliségével azonosítja. „Az időn túli, változatlan és szabad

24 Dilthey (1923), 394.

25 Dilthey (1923), 405.

ész-fogalom helyébe, amelyre még Kant Kritikája irányul, belép egy olyan ész-fogalom, amely felveszi magába az emberi megismerés időbeliségének, cselekvése korlátozottságának, változhatóságának és végességének feltételeit. Ebből világossá válik a Dilthey által is megállapított Hegel filozófiai rendszeréhez közeli feladat, amelyben az ész már kiterjed a történelem dimenziójára.”²⁶ A hegeli analízist Dilthey az individuum életre irányuló élmény fogalmával egészíti ki, „amely minden megismerés számára előfeltételezett és alap. Ez azonban egyben azt is jelenti, hogy az ész autonómiája csak relatív lehet. Az ész nem *tiszta*, hanem mindig csak *történeti*, azaz véges, az időtől és a körülményektől függő emberi ész, amelynek princípiumait és szabályait a társadalmi-történelmi és tudományos tapasztalatban vizsgálják át, javítják és egészítik ki.”²⁷ A tudat Dilthey értelmezésében nem korlátlan, feltételek nélküli entitás, hanem éppen azok a feltételek, amelyek lehetővé teszik a megértést, feloldják a dogmatikus értelemben vett megismerési szubjektum feltételét. „A tudás a teljesítmény fokozatait mutatja: az adott az elképzelésekből származik, és a diszkurzív gondolkodásban lép fel, és különböző módokon reprezentálódik. Az idő és az emlékezés a megértést leválasztják az adotról, és egy a megértés számára jelentős választékot hoznak létre; az egyes az egészhez való viszonya és az általános alá rendeltsége által a valóság értelmezési céljainak van alávetve, az intuitív módon adott változékonysága a fogalmakhoz való viszonyában nyeri el az általános megjelenését.”²⁸ A tudat valódi feltételei tehát nem egy transzcendentális megismerési szubjektumba helyezhetőek, hanem egy olyan életösszefüggésből adódnak, amelyben az összefüggés keresztpontját azok az individuumok alkotják, amelyek maguk az adott környezet, miliő által meghatározottak. Ennek alapján Dilthey a szellemtudományok három alapvetését tűzi ki: A szellemtudományok általános logikai struktúrájáról van szó. Azután a szellemi világot az egyes képződményein keresztül kell tisztáznunk. Végül kérdéses az, hogy a szellemtudományoknak ez a teljesítménye milyen megismerési értékkel

26 Riedel (1970), 25.

27 Reidel (1970), 31.

28 Dilthey (1970), 152.

rendelkezik.²⁹ A szellemtudományoknak ez a hármas feladata jól mutatja azt a megközelítési módot, amelynek alapján Dilthey számára a szellemtudományok módszertana létrejöhet. Dilthey kiindulópontja egy olyan logikai, ismeretelméleti alapvetés, amely a szellemtudományok objektív lehetőségi feltételeire koncentrál, és ezt a lehetőségi feltételt ugyan a személyes élettapasztalatra vezeti vissza, azt mégis az általános élettapasztalat logikai struktúrája tölti ki. A személyes élettapasztalat szűk individuális perspektíváját legyőzi az általános élettapasztalat. Egy ilyen általános élettapasztalat alatt Dilthey azokat a mondatokat érti, amelyek a személyek egy összetartozó körében képződnek, és számukra közösek.³⁰ A szellemtudományokban megmutatkozó „objektív szellem”, az „élet objektivációja” Lessing értelmezése szerint megelőző képződménye annak az „előstruktúrának” (*Vorstruktur*) és világban-benne létnek, amelyben Heidegger *Lét és idő* című munkájában találkozunk. Még ha a diltheyi összefüggés a korai Heidegger ontológiai hermeneutikájában feltárható is, a kérdés éppen arra irányul, hogy miben áll az eltérő értelemben vett hermeneutikafogalom különbözősége, illetve, hogy lehet-e egyáltalán a diltheyi értelemben vett hermeneutikafogalom alapján egy közös hermeneutikai módszerről beszélni: amennyiben a hermeneutika alatt a „helyes értelmezés elméletét” értjük, tekinthető-e a hermeneutika egy olyan megértési struktúrának, ahol az egyes gondolkodók esetén a megértés tárgya képezi ennek a hermeneutikának az alapját? Az individuum Dilthey értelmezésében nem ragadható meg a maga egyedi élményi voltában, hanem olyan élménytapsztalatok összefüggésében, amelyben egy egész korszak élménytapsztalata összegződik. „Egy végtelen életteljesség bontakozik ki az egyes személyeknek a többi emberhez és a dolgokhoz való vonatkozásuk szerinti, a saját miliőjükhöz való életbőségében. De minden egyes individuum egyben az összefüggések keresztpontja is, amelyek az individuumokon

29 Vö. Dilthey(1970), 145.

30 Vö. Lessing: *Der Zusammenhang von Leben, Ausdruck und Verstehen*. Diltheys späte hermeneutische Grundlegung der Geisteswissenschaften, In: Kühn-Bertram – Rodi: *Dilthey und die hermeneutische Wende in der Philosophie. Wirkungsgeschichtliche Aspekte seines Werkes*. 2008, 69.

keresztüljutnak, bennük fennállnak, de az életükön túlhatnak, és a tartalom, értéken és célon keresztül, amely bennük realizálódik, önálló léttel és saját fejlődéssel rendelkeznek. Így ezek az ideális faj szubjektumai.³¹ Az egyes individuumoknak a kor szelleméhez való saját belső viszonyukban van meg a maguk jelentősége. „És mivel minden egyes individuum egy ilyen időkeretbe rendeződik, abból következik, hogy annak a történelemre vonatkozó jelentősége a saját időhöz való vonatkozásán alapul.”³²

A *szellemi világ* című munkájában Dilthey az individuumoknak a szellemi élet megalkotásában betöltött szerepére még több figyelmet szentel. Az individuumok nem a szellemtudományok felől nyernek megközelítést, nem egy meglévő objektum alkotóelemeire kérdezzük rá, hanem a kiindulópont éppen az individuumok világa, a lelki életnek (*Seelenleben*) az a közössége, amely a közös élmények alapján egy közös gondolati-szellemi struktúrát hoz létre. „A szellemtudományok eszméje az egész emberi-történeti individuációnak a lelki életek egészéből és összefüggéseiből történő megértése. Amikor a lelki élet belső összefüggését a tapasztalatok összekapcsolódásai által a gondolkodásban ragadjuk meg, írjuk le és elemezzük, amikor az azonos formákat az alkotórészek összekapcsolódásaiban azokban az egyedi összefüggésekben állapítjuk meg, amelyek minden emberi lelki életben fellépnek: akkor lép fel a különösnek, a szellemtörténeti világ egész szerkezetének és individuációjának ebbe az egységbe és összefüggésbe történő besorolása.”³³ Dilthey tehát két gondolati struktúrát állít fel a szellemi világ alkotó egységeire vonatkozóan: az egyes individuumok életre irányuló megértési struktúráját, ahol minden individuum élménypasztalata egy általános individuális alapstruktúrába illeszkedik bele, másrészt ez az individuális megértési struktúra hozza létre a szellemi élet megértési alapját.

Nyilvánvaló, hogy Dilthey filozófiai törekvését egy általános szellemtudományi módszertan kiépítésében lehet összefoglalni,

31 Dilthey (1970), 162.

32 Dilthey (1970), 218.

33 Dilthey: *Die geistige Welt. Einleitung in die Philosophie des Lebens*. GSch V, 1924, 265.

amelynek az életmű egészére vonatkozóan része a schleiermacheri hagyatéknak, ami azonban nem jelenti azt, hogy a schleiermacheri hermeneutikafogalom vagy annak diltheyi értelmezése kezdettől fogva jelen lenne. Az *Entstehung der Hermeneutik* című, 1900-as kései írásában Dilthey Schleiermacherhez kapcsolódva először beszél a hermeneutikáról mint olyan szellemtudományos módszerről, amely az egyes individuumok szellemtudományhoz való viszonyára kérdez rá. A *Schleiermacher életében* Dilthey a hermeneutikát Schleiermacher alapján két szempont szerint határozta meg: 1) az alakzat folyamatának ábrázolása, és 2) a szabályképzés szerint.³⁴ Ezek a szabályok azonban általánosak, már amennyire a beszéd megértése a mondat természetéből adódik, és amennyire az emberi élet egy és ugyanaz. Manfred Riedel a *Történeti világ felépítéséhez* írt előszavában leszögezi, hogy a körkörösség Dilthey számára nem a hermeneutikai megértés specifikuma, és nem is onnan veszi át a filozófiába, hanem egy olyan megváltozott filozófiai és tudománytörténeti szituációnak a következménye, amellyel Dilthey szembe kerül, és amely őt, persze, a hermeneutikán keresztül az ismeretelmélet revíziójához vezet. A körkörösség tehát nem vezet oda, ahová a jelenlegi hermeneutika, hogy Riedel szerint lemondjunk a kritikai megalapozásról és a megismerés módszertani felépítéséről.³⁵ Dilthey számára a központi fogalom az élmény fogalma, amely a „jelenlegi adottságában” nyer a szellemi élet megértésére vonatkozó logikai, elméleti kiterjedést. A megértés individuális struktúrája és a szellemi világ struktúrája közötti kapcsolat válik Dilthey számára a hermeneutika központi kérdésévé: „Dilthey ezt a logikát, amely a tulajdonképpeni témáját képezi, ismét hermeneutikaként építi fel. Ez nem fogalmakra és mondatokra vonatkozik, hanem »élményekre« és azoknak az életmegnyilvánulásokban való kifejeződéseire (mozdulatokban, arckifejezésekben, szavakban, cselekvésekben, művekben), amelyek az átélő »megértésben« kifejeződnek. Ebben a körkörösségben konstituálódik a szellemtudományok tárgya, amely »magában az életben« centralizálódik: »Egy tudomány csak akkor tartozik a szellemtudományokhoz, amikor

34 Vö. Dilthey: GSch XIV. 709.

35 Vö. Riedel (1970), 50.

a tárgya a viszonyulása által elérhető lesz a számunkra, amely az élet, kifejezés és megértés összefüggésén alapul.« (GSch VII, 87) A körkörösség azonban elkerülhetetlen egy olyan elmélet számára, amelynek az élmény tételében van a legfőbb feltétele.³⁶ A hermeneutikai kör tehát nemcsak élmény és megértés individuális alapviszonyában tárul fel, hanem a történeti világ tapasztalatának fokozatos feltárásában is. Ez a logikai összefüggés azzal a diltheyi előfeltétellel válik lehetővé, amely nem kérdőjelezi meg az individuumok világának homogenitását, hanem az individuumok szintjét a megértés alapstruktúrájaként kezeli.

Vizsgálódásomat azzal a három szemponttal szeretném zárni, amelyek a diltheyi hermeneutika apóriáira mutatnak rá. Úgy tűnik ugyanis számunkra, hogy az a megértési struktúra, amely egyfelől az individuumok szintjén, másfelől a szellemtudományok szintjén a megértés történetiségeként körvonalazódik, mégsem kerülheti el a metafizikai dogmatizmust, amelyből Dilthey az élet filozófiájának elemzésén keresztül menekülni kívánt. Másfelől felvetődik számunkra a kérdés, vajon a megértés két pólusa nem marad-e végső soron két külön megértési horizont, illetve mi lehetne az a megértési szempont, ami a kettő közötti átmenetet képviselhetné? Harmadszor pedig felvetődik a kérdés, hogy amennyiben Dilthey számára a hermeneutika fogalma csak igen későn és a schleiermacheri értelmezéshez szorosan kapcsolódva kerül előtérbe, lehet-e egyáltalában véve Dilthey esetében a „hermeneutika fordulatáról” beszélni, hiszen számára megértés és értelmezés fogalmi az életre és a történetiségre vonatkozóan egyáltalán nem kapcsolhatók a mai értelemben vett hermeneutika értelmezéséhez. Világos tehát, hogy Dilthey átmeneti voltát nem a hermeneutika fogalmához való viszonyában kell keresnünk, hanem abban a történetiségre irányuló fenomenológiai kérdésfelvetésben, amely a 20. századi hermeneutika számára alapvető kérdéssé válik.

36 Riedel (1970), 64.

Irodalom

- Dilthey, Wilhelm: *Einleitung in die Geisteswissenschaften. Versuch einer Grundlegung für das Studium Gesellschaft und der Geschichte*. Erster Band, hrg. v. Bernhard Groethyßen, GSch I. 1923.
- Dilthey, Wilhelm: *Die Jugendgeschichte Hegels und andere Abhandlungen zur Geschichte der deutschen Idealismus*. Hrg. v. Hermann Nohl, GSch IV. 1921.
- Dilthey, Wilhelm: *Die geistige Welt. Einleitung in die Philosophie des Lebens*. Erste Hälfte, *Abhandlungen zur Grundlegung der Geisteswissenschaften*. Hrg. v. Georg Misch, GSch V. 1924.
- Dilthey, Wilhelm: *Leben Schleiermachers*. Zweiter Band, *Schleiermachers System als Philosophie und Theologie*. Aus dem Nachlass, hrg. v. Martin Redecker, GSch XIV. 1966.
- Dilthey, Wilhelm: *Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften*. Hrg. v. Hans Blumenberg, Jürgen Habermas, Dieter Henrich, Jacob Taubes, Surkamp Frankfurt a. Main 1970.
- Dilthey, Wilhelm: *Das Erlebnis und die Dichtung. Lessing, Goethe, Novalis, Hölderlin*. Gabriele Malsch (Hg.). 2005.
- Gadamer, Hans-Georg: Die hermeneutik und die Dilthey Schule. In: Uö. *Hermeneutik im Rückblick*. J. C. B Mohr Tübingen, GW 10. 1995, 185–206.
- Gadamer, Hans-Georg: Kant und die hermeneutische Wendung. In: Uö. *Neuere Philosophie I*. J. C. B Mohr Tübingen, GW 3. 1999, 213–223.
- Gadamer, Hans-Georg: Der eine Weg Martin Heideggers, 417–431.
- Cacciatore, Giuseppe: Die Geschichte zwischen Leben und Struktur. Die Zweideutigkeit der Sprache der Geschichte bei Dilthey. In: Gundrun Kühne-Bertram – Frithjof Rodi (Hg.): *Dilthey und die hermeneutische Wende in der Philosophie. Wirkungsgeschichtliche Aspekte seines Werkes*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2008, 119–137.
- Grondin, Jean: Heideggers und Gadamers Konzeption der hermeneutischen Wende der Philosophie – Ein Vergleich mit Blick auf Dilthey. In: Gundrun Kühne-Bertram – Frithjof Rodi (Hg.): *Dilthey und die hermeneutische Wende in der Philosophie. Wirkungsgeschichtliche Aspekte seines Werkes*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2008, 109–119.
- Kühne-Bertram, Gundrun: Wilhelm Diltheys Ansätze zu einer hermeneutischen Theorie des Wissens und ihre Weiterentwicklung durch Georg Misch. In: Gundrun Kühne-Bertram – Frithjof Rodi (Hg.): *Dilthey und die hermeneutische Wende in der Philosophie. Wirkungsgeschichtliche Aspekte seines Werkes*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2008, 39–57.

- Lessing, Hans-Ulrich: Der Zusammenhang von Leben, Ausdruck und Verstehen. Diltheys späte hermeneutische Grundlegung der Geisteswissenschaften. In: Gundrun Kühne-Bertram – Frithjof Rodi (Hg.): *Dilthey und die hermeneutische Wende in der Philosophie. Wirkungsgeschichtliche Aspekte seines Werkes*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2008, 57–77.
- Uö *Wilhelm Diltheys „Einleitung in die Geisteswissenschaften“*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2001.
- Maraldo, John Charles: *Der hermeneutische Zirkel. Untersuchungen zu Schleiermacher, Dilthey und Heidegger*. 1974.
- Riedel, Manfred: Einleitung zu W. Dilthey, *Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften*. Hrg. v. Hans Blumenberg, Jürgen Habermas, Dieter Henrich, Jacob Taubes, Suhrkamp, Frankfurt a. Main 1970, 9–87.
- Scholz, Günther: Diltheys Philosophiebegriff. In: Gundrun Kühne-Bertram – Frithjof Rodi (Hg.): *Dilthey und die hermeneutische Wende in der Philosophie. Wirkungsgeschichtliche Aspekte seines Werkes*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2008, 17–39.

Rezumat

Wilhelm Dilthey: istoricitate, individualitate, hermeneutică

Cuvinte-cheie: *Wilhelm Dilthey, Manfred Riedel, Jean Grondin, Georg Misch, structura înțelegerii, istoricitate, individualitate, hermeneutică, fenomenologie*

Studiul își propune să analizeze relația dintre conceptele de istoricitate, individualitate și hermeneutică, din două perspective. Pe de o parte, din perspectiva relației celor trei concepte în interiorul gândirii lui Dilthey, prin analiza transformării acestora, a felului în care s-au transformat în procesul de interpretare a științelor umaniste. Pe de altă parte, studiul caută să dea un răspuns la întrebarea: care este aportul moștenirii lăsate de Dilthey pentru istoria hermeneuticii, sau dacă se poate lăsa la o parte acea interpretare hermeneutică ulterioară care îl vede pe Dilthey punctul de plecare al hermeneuticii secolului 20.

Abstract

Wilhelm Dilthey: Historicity, Individuality, Hermeneutics

Keywords: *Wilhelm Dilthey, Manfred Riedel, Jean Grondin, Georg Misch, the structure of understanding, historicity, individuality, hermeneutics, phenomenology*

My paper is dedicated to Dilthey's terms *historicity*, *individuality* and *hermeneutics* in two aspects: on the one hand, I investigate the philosophical position of these terms in Dilthey's interpretation of the human sciences (*Geisteswissenschaften*); on the other hand, I try to evaluate Dilthey's significance for the history of hermeneutics (beyond the usual interpretation of Dilthey's philosophical heritage as the initial point of the twentieth century hermeneutics).

Jani Anna (1980, Budapest) az MTA–ELTE Hermeneutika Kutatócsoport tudományos segédmunkatársa és a PPKE BTK Esztétika Tanszékének óraadója. Doktori disszertációját *Edith Steins Denkweg von der Phänomenologie zur Seinsphilosophie: Erlebniskonstitution und Zeitlichkeit als Grundriss des Steinschen Gedankengangs* címmel 2013-ben védte meg. Kutatási területei a hermeneutika, a vallásfenomenológia és a fenomenológia. **Válogatott publikációi:** Die Suche nach der modernen Metaphysik: Edith Steins Heidegger-Exzerpte, eine Kritik der Metaphysik des Daseins. In: Dr Ulrich Dobhan Dr Evelyn Scriba (Hg.): *Edith Stein Jahrbuch 2012* Echter Verlag GmbH, Würzburg 2012, 81–109.; Der Übergang von der Husserlschen Fragestellung zur Seinsphilosophie. Von der Methodenfrage zur Ontologie des Seins, in: Hans Reiner Sepp (Hg.): *Frühe Phänomenologie* (Traugott Bautz, megjelenés alatt). Szerkesztett kötet: Lengyel Zsuzsanna Mariannal közösen: *A másik igazsága. Ünnepi kötet Fehér M. István tiszteletére* (L'Harmattan, Budapest 2012, 336 oldal); Fordított kötet: Mezei Balázssal közösen: Gondos-Grünhut László: *Szeretet és lét* (Kairosz, Budapest 2013, 305 oldal).

Szabadság és végesség hermeneutikai nézőpontból.

Heidegger dialógusa Kanttal¹

A heideggeri filozófiát egészében véve gyakran tekintik a „szabadság filozófiájának” vagy a „szabadság fenomenológiájának” (lásd pl. Richardson, Figal).² Erdemes megjegyezni, hogy ez az értelmezés annyiban mindenképp megfelel Heidegger öninterpretációjának, hogy filozófiájának kétféle értelemben is a szabadság a középpontja: (1) egyfelől számára a szabadság nem lehet pusztán mellékes fogalom, mivel rá tekintve nem egy speciális filozófiai kérdést (*keine Sonderfrage, Spezialfrage*) vizsgálunk, hanem a filozófia egészébe nyerünk betekintést (*sondern fragt ins Ganze*);³ (2) másfelől a szabadság nem csupán a tárgya, hanem az állapota (*Zustand*) a filozófiának: „...a filozófia csak szabadon vihető végbe, és végbemenetele magának a legmagasabb szabadságnak a cselekedete”.⁴ Ezzel szem-

1 A tanulmány az MTA–ELTE Hermeneutika Kutatócsoport keretében az MTA TKI és az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00053/13/2) támogatásával készült.

2 Figal, Günter: *Martin Heidegger – Phänomenologie der Freiheit*. Negyedik kiadás, Mohr Siebeck, Tübingen 2013, 12., 23., 27.; Richardson, William J.: Heidegger and the Quest of Freedom. *Theological Studies* 28 (1968), 286–307, különösen: 286. sk.

3 Heidegger, Martin: *Vom Wesen der menschlichen Freiheit. Einleitung in die Philosophie*, Gesamtausgabe (a továbbiakban: GA) 31. köt., Szerk. Hartmut Tietjen, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main 1982, 1. §, 2.: „Mit diesem Einblick in das Ganze wollen wir einen Überblick über das gesamte Feld der Philosophie gewinnen.” Uo. 3.: „Das ist vielleicht richtig und trotzdem ist die Frage nach dem Wesen der menschlichen Freiheit keine Sonderfrage.” Vö. 18., 14. „Und so dürfen wir, ja *müssen* wir am Leitfaden der Frage nach dem Wesen der menschlichen Freiheit eine wirkliche Einleitung in die Philosophie als Ganzes wagen.”

4 Heidegger, Martin: *Schelling: Vom Wesen der menschlichen Freiheit*. Gesamtausgabe (a továbbiakban: GA) 42. köt., 107. „Nicht nur Gegenstand, sondern Zustand der Philosophie.” Lásd még GA 42, 36.: „Der Freiheitbegriff ist nicht nur